RNI MAHMAR
36329-2010

ISSN - 2229-4929

Peer Reviewed

Akshar Wangmay

International Research Journal
UGC-CARE LISTED

Folk Literature & Folk Media

FEBRUARY 2020

Executive Editor : Dr. Subash Nikam

Principal,
Mahatma Gandhi Vidymandir's
Karmaveer Bhausaheb Hiray
Arts, Science and Commerce College,
Nimgaon, Tal. Malegaon Dist. Nasik (MS)

Co- Editor : Prof. Arjun G. Nerkar

Chief Editor : Dr. Nanasaheb Suryawanshi

Address : 'Pranav', Rukmenagar,
Thodga Road, Ahmadpur, Dist. Latur 413515

Scanned with CamScanner

'Akshar Wangmay' UGC Approved & Peer Reviewed International Reserch Journal | ISSN : 2229-491
Folk Literature & Folk Media | RNI: MAHMAR-36829-2010 | February - 2020

लोकसंगीत

प्रा. अशोक एस. जाधव
सहाय्यक प्राध्यापक, संगीत विभाग,
एस. पी. एच. महिला महाविद्यालय, मालेगांव कॅम्प, जि. नाशिक – ४२३ १०५

सारांश :–

लोकांच्या चाली, रिती, रूढी, परंपरा, सण ई. चा समावेश असलेले व लोकांद्वारे लोकांच्याच रंजनासाठी निर्माण केले गेलेले संगीत म्हणजेच लोकसंगीत होय. यामध्ये विविध प्रदेशातील बोली भाषांच्या माध्यमातून रचलेल्या साध्या, सरळ व सोप्या भाषेतील गीत रचना असतात, व ह्या साध्या, सरळ व सोप्या गीत रचनांना तितक्याच साध्या, सरळ व सोप्या चालीमध्ये गुंफून अगदी कोणालाही सहज गुणगुणता अथवा गाता येतील अशा चाली योजलेल्या असतात. लोकांच्याच आयुष्यातील विविध बाबींचे प्रतिबिंब खूप ठासीवपणे मांडण्याचे सोपे व प्रभावी माध्यम म्हणजेच लोकसंगीत होय.

महत्वाचे शब्द :– लोकसंगीत, चाली, रिती, रूढी, परपंरा, सण, लोकसंगीतातील वाद्ये, साधे, सरळ, सोपे.

संशोधनाची पध्दत :–

दुय्यम तथ्यांच्या आधारावर शोधकार्य केलेले आहे.

प्रस्तावना :–

भारतामध्ये प्रत्येक राज्याचे स्वतंत्र असे लोकसंगीत आहे. प्रत्येक राज्यातील भाषावार भिन्नतेनुसार लोकसंगीताच्या चाली अथवा धून यांमध्येसुध्दा वैविध्य बघावयास अथवा ऐकावयास मिळते. याचप्रमाणे जगातील विविध देशांमध्ये सुध्दा प्रांतवार लोकसंगीताचे प्रचलन असल्याचे आढळून येते.

भारतीय संगीतातील तंज्ञाच्या मते लोकसंगीत ही अभिजात अथवा शास्त्रीय संगीताची पहिली पायरी आहे. कारण, अभिजात/शास्त्रीय अथवा राग संगीताच्या निर्मिती अगोदर लोकसंगीतच सर्वत्र अस्तित्वात होते. कालांतराने लोकसंगीतातील वारंवार आढळणाऱ्या चालींना सुव्यवस्थित स्वरूप देवून पुढे त्याला राग शास्त्रीय चौकटीमध्ये बसवून गुणवर्धीत करण्यात आल्याचे संगीत जाणकार कथन करतात. यावरून लोकसंगीताची निर्मिती ही अत्यंत प्राचीन काळापासून होत असल्याचे दिसून येते व त्याचबरोबर संगीत जगतात लोकसंगीताचे महत्व सुध्दा ठळकपणे अधोरेखित हाते.

लेकसंगीत हे सामुहिकपणे गायिल्या जात असल्याने यामध्ये जोश आढळून येतो. खूप प्रचलित नसल्या तरी सहज सुगम व सोप्या अशा चालींमुळे सर्वसामान्य संगीत रसिक तसेच जाणकार या संगीताकडे त्वरीत आकर्षित होतात. भारतात अनेक जाती–जमाती प्रदेश व तिथल्या विविध भाषा व त्यानुसार विभिन्न प्रकारचे लोकसंगीत प्रचलित आहे.

भारतातील प्रदेशनिहाय लोकगीते / लोकसंगीत :–

भारतातील विविध प्रदेशातील काही लोकगीते व लोकनृत्ये अत्यंत प्रसिध्द व प्रचलित आहेत ते खालीलप्रमाणे.

महाराष्ट्र – भोंडला, लावणी, टिपरी, गौळण, हदग्याची गाणी, पोवाडा, भारूड, कोळीगीत–नृत्य.

राजस्थान – गरबा, रासगरबा, सांजा, भांड, लूबर, होलीगीत.

मध्यप्रदेश :– फाग, आल्हा, बिरहा, रासतुडावन, गनगौर, झुला, बारहमासी.

पंजाब – भांगडा.

आसाम – बिहू नृत्य.

उत्तरप्रदेश – ब्रज लोकसंगीत, भ्रमर गीत, होरी, रसिया, कमाउनी, चैती, रासलीला.

Scanned with CamScanner

छत्तीसगढ – [illegible] इ. लोकसंगीताचे [illegible] प्रकार [illegible]

लोकसंगीतात प्रयोग केली जाणारी ताल व स्वर वाद्ये –

मायदळ (मादल) ढेलु, ढेप, एकतारा, झांज, खडताल, तुणतुणे, नगरी, शिंग, शुग, पुंगी, नागवी, चिपळ्या, टाळ्या, चिपळ्या, मंजिरा, कामाले, लेझीम, घटी, घुंगरू, खुळखुळे, सोरनाई, [illegible] डमरू, डफ, [illegible] घुमट, ताशा, नगारा, ढोल, टिमकी, सनई, चौघडा, संबळ, मचळ, खोल, ढोलक अथवा चोंडके, शंखवाद्य, रबाब, कामाईचा, रणशिंगी, चिमटा, मटका इ. लोकसंगीतामध्ये सुषीर, तार या मुख्यवाद्यांबरोबरच अवनद्ध तसेच घन ताल वाद्यांचा जास्तीत जास्त प्रयोग होताना आढळतो.

लोकसंगीत हे मोठ्या आवेशाने जोशपूर्ण स्वरात सामूहिक तसेच एकट्याने गायलेले सुद्धा ऐकावयास मिळते. लोकसंगीत हे खरेतर मनुष्याच्या जीवनातील चाली, रिती, रूढी, परंपरा, सण इ. सांस्कृतिक बाबींचे जतन, संवर्धन तसेच प्रचार व प्रसाराचेच कार्य करत असते. लोकसंगीतामध्ये आपल्या विशेष अशा योगदानाने महाराष्ट्रातील शाहीर अमर शेख, लोकगायक विठ्ठल उमप, वामनदादा कर्डक ही काही नावे सर्वपरिचित झाली आहेत.

लोकसंगीत हे खऱ्या अर्थाने लोकजीवनाचा आरसा असल्याने लोकांच्या सामाजिक व सांस्कृतिक मूल्यांच्या पाऊलखुणा जपण्याचे बहुमोल असे कार्य लोकसंगीताच्या माध्यमातून केले जाते हे सत्य ठळकपणे प्रत्ययास येते.

लोकसंगीत हेच मनुष्याच्या प्रागैतिहास काळातील रंजनाचे प्रमुख साधन होते. त्यामुळे हेच संगीत सर्व संगीत प्रकारांचे मूळ मानता येईल. आज अभिजात संगीत, उपशास्त्रीय संगीत, सुगम संगीत ह्या संगीताच्या विकसीत शाखा आपल्याला दिसत असल्या तरी या सर्वांचे मूळ मात्र लोकसंगीत हेच आहे.

निष्कर्ष :–

लोकसंगीत हे मनुष्याच्या जीवनातील सांस्कृतिक जडणघडणीच्या काळापासून अस्तित्वात आलेले संगीत असल्याने या संगीताची मौलिकता बहूमोल आहे. लोकसंगीत हे आज विकसीत झालेल्या सर्व संगीत शाखांचे मूळ आहे. लोकसंगीताच्या माध्यमातून सांस्कृतिक प्रथा परंपरांचे यथायोग्य जतन व संवर्धन होवून पुढील पिढ्यांमध्ये हा वारसा डोळसपणे अग्रेषित अथवा प्रवाहीत होतो.

संदर्भ ग्रंथ :– :

१) संगीतशास्त्र दर्पण – डॉ. विनय रंजणगावकर

२) संगीतशास्त्र विज्ञान – डॉ. सुचेता बिडकर

Scanned with CamScanner